

„...a saját történetedet..”

Mind több felől hallani – olykor szinte már úgy, mint a legújabb kori zsidó azonosság-tudat alapelvét –, hogy mi, zsidók, valamennyien holokauszt túlélők vagyunk. Akkor is, ha nekünk személyesen vagy családjainknak a legcsekélyebb közünk sem volt ahhoz, ami a második világháború idején történt fajtánk azon szerencsétlenjeivel, akiket balsorsuk a helyi népiirtások elszennvedőivé tett. Ha a kívülállóban ez az újabb kori zsidó önképkísérlet (ami talán diszkrétebb és modernebb, de mindenképpen korszerűbb, mint a „kiválasztott nép” ószövetségi kódja) kelthet is némi kételyeket, ezekről – tekintettel némelyek önhisztériát gerjesztő érzékenységére – most ne is beszéljünk, az biztos, hogy a népi-nemzeti-nagyközösségi psziché, a maga erős történeti motivációival, képes hitelesíteni ezt, vagy enyhébben fogalmazva: az ilyesfajta vélekedést.

Mindazonáltal és köztünk mondva: jó szó ez a „holokauszt túlélő”.

De hát csak a legújabb kori zsidó szenvedéstörténet alapozódhat világtörténelmi katasztrófára? – merengek mélázva. És csak a második világháború jelölhető meg a végítélet összemberiségi misztériumjátékaként? És mit kezdjünk azokkal a nagyon is helytállóknak vélelmezhető történészi álláspontokkal, melyek szerint a második világháború lényeges vonásait tekintve az elsőnek volt a lezáró eseményesora, s éppen azáltal, hogy pontosította és behatárolta, azaz a teljes globalizáció szintjére tárgította azt az új összemberiségi játszótérrel, amit a XIX. századi és a rá következő politikai fejlemények a maguk számára tudva-tudatlanul kijelöltek? Tudva-tudván azt is, hogy a historizáló gondolkodás számára a múltban nincs olyan a történelmi számegegyenesen megvilágítható pont, ami a kezdetet jelentené. Mi, magyarok is hányszor, de hányszor próbáltunk visszafelé nyomozni egy-egy nemzeti katasztrófa után, és hol végeztük... Három részre szakad az ország – persze, mert István király, hogy szent lehessen az Európai Unióban, felszámolta faji eredetiségünket, meg hogy a szkizma során a „bizánci opciót” hebeburgyán elvetettük (bezzeg az oláhok...)... Lech mezeje, Muhi, Majtény, Világos, Trianon, Donkanyar... – az most ne óbégasson, aki cinkosa volt a szkíta-hun-sumér örökség megtagadóinak... És – „hajh” – ha tudtunk volna Dévényből egy másik Vereckét megkölteni... („Megkölteni” – ez Jókai Mór szava, aki túlélte századát, s csak egy szűk évtized kellett volna ahhoz, hogy megérje Szarajevót. Második felesége viszont a közelmúltban – békekötés nélkül – befejeződött hidegháborúban is élvezte még a jogdíjakat, mint london-

ni holokauszt túlélő. Grósz Bella keze akkor hanyatlott le a pénzcsapról körülbelül, amikor férjének nagy regényvíziója, *A jövő század regénye* játszódik, amelynél teljesebb összefoglalása aligha született a XIX., sőt a XX. század illúzióinak és pokoljárásainak. S amelynek nagy világháborús látomása szinte előrejátszotta azt, ami 1914–18-ban valósággá fog válni. Vált valósággá.

És persze mindeközben, míg élvezkedem a történelem abszurd témakínálatain, nyűgös posztmodernként kilépni is próbálok a „magyar kód” ketrecéből... Vissza az „igazi” XIX. századba, hogy a romokon nézelődve világmagyaráztaként eljuthassak valamiféle gyarló-gyanús imagináció tájaira.

A Vízöntő kor gyermekei vagyunk-e, vagy a történelem utáni idő – minő paradoxon – kreatúrái?

Istenem, hát nem Istent provokálta a XIX. század európai embere?

Az elején Napoleonra szegezve tekintetét a Hatalomban magában akart istenülni, azután kijozanodva és magát a világtörténelem legleleményesebb emberének vélve, a Tudással és a Gazda(g)sággal próbálta meghaladni saját hitetlenségét. Mi mindent talált ki és meg és föl, hogy eljusson 1914-ig! Az utolsó békeévszázad alatt háromszor vagy négyszer annyi „javat” termelt, mint az egész addig történelem során összesen. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy a „jav-” szó töve a „jó”. A két szó jelentésének esetünkben nemigen van köze egymáshoz. Elég, ha a fénylő századnak olyasféle „akcidenseit” idézzük emlékezetünkbe, mint a krimi háború, a párizsi kommün, az őslakók eltűntetése Amerikában, a permanens gyarmati népirtások, mondjuk a zuluktól a hindukon át az abokig, az anarchisták és Marx, majd a Raszputyinba ojtott Lenin meg hasonlók. Stendhal mellett Kleist, Verne és Jókai közelében Nietzsche, Tolsztoj mellett Dosztojevszkij, Dickensszel átellenben Kierkagaard, Poe és Bierce. 1878-ban a párizsi világkiállításra festi meg Zichy Mihály *A rombolás géniuszának diadala* című 25 négyzetméteres képét. A zsúri nem fogadta el – hogyan is válogathatta volna be a tárlatra: a civilizáció totális pusztulásának víziójával az ún. „nagy” francia forradalom tébolya üzent a derűs jelennek meg a jövőnek. A kép bántatlanul élte túl a II. világháborút egy Zala nevű kis községben. Az orosz katonák őrizték, mint hajdani cárjuk udvari festőjének művét, mit sem törődve azzal, hogy figyelmesen szemlélve a saját legújabb kori históriájukra is magyarázatot kaptak volna.

Az istenpótló liberalizmus méhében megfogon a fejlődés mint eszme és mámor, a korlátlan megismerés magabiztossága, ott a politikai gazdaságtan, a cionizmus, az evolúció, Hegel és Mendel és Darwin, jön Freud és Einstein. Pár év alatt szinte megváltoztatja a világ gazdaság rendjét egy szimpla találmány, jelesül az, hogy használni kezdik a vízben kötő betont, felszínre hozzák a múltat, kiássák Tróját és az őslényeket, felfedezik a Kongó és a Nílus forrásvidékét, Verne és Jókai fantáziája nem tud úgy szárnyalni, hogy a csendes tudósok ne tartanának azzal lépést, aranyat és gyémántot keresnek – és találnak az örök fagyban és az örök forróságban, van közvilágítás, acélgyártás és robbanómotor és ételtartósítás, közegészségügy és fürdőszoba, elektromosság és postabélyeg, napilap, vakírás és ismétlőfegyver, minden nagyobb város főterén van gyarmatáru bolt és fényképész. És tűnik a távolság az emberek között és a helyek között: telefon, földalatti, kerékpár, lábunk alatt az Északi és a Déli sark, Indiába már a Szezei csatornán át jutunk el, van távirat, indul a Bagdadi vasút és a Transzszibériai meg az Orient expressz, északi turisták lepik el a Délt és a Keletet, a világ egységesülni látszik: Európában nem kell útlevél. Görögország néhány ezer év után újra olimpiát rendez.

Tűnnek a járványok. De azért azt se feledjük: André Gide 1914-ben adja ki *A Vatikán pincéit*, s ami a regényben az „action gratuite”, azt a következő négy év (majd a többi...) minden pillanata segített értelmezni.

És egy könnyed összehasonlítás, pontosan a század közepéről. 1851-ben, amikor Magyarország éppen megszűnt európai státus lenni, amikor kényszer turisták ezreit bocsátotta a nem létező ország az Ozmán Birodalom felé, és túl az Óperencián, London világiállítást rendez. Mi a kivégzettjeinket gyászoljuk, akik a honért és a szabadságért, konkrétan a világszabadságért léptek a bitó alá és a kivégzőosztag elé, egy angol kertész megtervezi és kivitelezi a világ legnagyobb vas és üvegépületét, a Kristálypalotát, egyetlen téglá és egyetlen négyzetinchnyi alapozás nélkül. 293 655 üvegtábla, 33 000 vas tartóoszlop. Nem beszélve a vízőblítéses WC-k soráról. Volt olyan pillanat, amikor 92 000 ezer látogató volt jelen – se előtte, se utána ennyien nem voltak együtt fedett helyen. 14 000 kiállító 100 000 tárggyal volt jelen. Hazánkat 32-en képviselték. Porcelán, órás (l. lentebb) és egy igazi hungarikum: egy cifraszűr. Ennek csodájára járnak. Miként, gondolom, a távoli gyarmatok antropológiai bizarrságainak. Engem, mint egy hajdani gyári kovács dédunokáját mégis inkább a mélyen meglepődött Marx Károlynak az az észlelete nyűgöz le, hogy ebben az országban ötszáz féle kalapácsot lehet venni. Meg egy elképzelhetetlen kés, amely a kiállítás évszámát ünnepeleendő 1851 pengével készült. A végre álláshoz jutó Arany János ezidőt így ír sógorának: „Itt vagyunk tehát végre valahára. Nagy-Kőrös homokos és salétromos Kánaánjában. . . .nemhogy bútorfélélet, de még kosarat, dézsát és tálat sem lehet kapni.” Kossuth Lajos ekkortájt Londonban időzik. Nem kutattam utána, hogy meglátogatta-e a világiállítást. Mindenesetre elérkezettnek látta az időt arra, hogy küldjön egy felhívást a szegény, elhagyott honnak, egy azonnali új felkelést sürgetve...

És miközben ilyesféle gondolatkörökön és civilizációs emlékek között futkorászok alá s fel, igazából egyetlen kérdés foglalkoztat: mit kezdjek Alexa Blau Elekkel?

Ezt a nevet egy marosvásárhelyi utcácska órásboltján olvastam évtizedekkel ezelőtt egy családi kirándulás során. És nemcsak én olvastam, hanem a velem együtt sétáló családtagok is, így lett a név a humoros családi legendárium része. Olyannyira, hogy nemigen zajlik le a nagy karácsonyi ebéd anélkül, hogy egy távolabbi, más vezetőnevű rokon, fel ne tenné az aggódó kérdést, hogy most nem inkább a hanukát kellene-e megünnepelnünk. Blau Elekről mit sem tudok, de tudok-e az „Alexá”-ról? Apám apjáról, apám öregapjáról? Hát a többi nagyszülőmről, az ő eleikről? Túlélő vagyok-e? Persze: mi más?

Úgy éltem le idestova hét évtizedet, hogy a családom múltjáról érdemben és lényegében mit sem tudtam. A kevésnél is kevesebbet, azt is töredékesen. Elejtett szavak, fényképek hátoldalának talányos firkálmányai, századelős képeslapok ismeretlenektől ismeretlenekhez, kósza hivatalos cetlik. Szüleim szülei elváltak, papírok és tárgyak tömege tűnt a semmibe, szüleimnek nem voltak testvéreik. Már itt is megszakadtak a szájak. Nincsenek unokatestvéreim. Nincs „ősi ház”. Még a mesékben sem. És mesék sem voltak. Én külföldön születtem.

Egyetlen kítüntetett hely volt a „család” életében: egy szoba-konyhás-spejzos lakás a Mávag Kolóniában. Itt találkozott az apai és az anyai ág. Delej utca 51. XIV. lépcsőház II. emelet 14. A WC nem közös másokkal, de nincs is bent a lakásban. 54 lépcső vezet fel és le – elégszer megszámoztam kiskamaszként tüzelőhordás közben. Egy lakás, amelyben az ötvenes években egy házaspár él, három gyerekkel és egy dédnagyma-

mával. Ez a családi populáció egyetlen térben hat darab ágyat jelent. Így éltünk le több mint egy évtizedet. A dédnagymama volt a folytonosság. Alighanem az első beköltözők egyike. Dédőregapámmal Gölnicbányáról jöttek a fővárosba a századelőn. Egy német kisvárosi kovácssegéd Pesten akar boldogulni. A szomszéd lakásban fog lakni majd anyám anyja, miután férjhez megy. A férj felvidéki: Rutkáról való. Ő is vasmunkás, de már esztergályos. Cipszerek és tótok. Kundlák, Wágner, Wolf, Beluscsák. Gondolom, 1918 után senki nem járt közülük ott, ahonnan eljöttek. Egyetlen tárgy maradt: egy falióra, talán dédanyám kapta esküvői ajándékkul, évtizedek óta nem működik.

Hát az Alexa? Az Alexák? A családfa törzse?

Apai nagyanyámat Brandt Ferencnének hívták, ő a férjéről, apám apjáról soha nem beszélt. A fiának sem. Legfeljebb annyit suttogtak azonosíthatatlan hangok, hogy „el-tűnt az első világháborúban”, meg azt, hogy „visszament Romániába”. Vissza? Mint József Attila román apja, kérdezem tudálékos gimnazistaként? Apám apja ügyvéd(jelölt) volt, keresztnéve Aurél. Ez volt, ami tudható. Apai nagyanyám? Ő – ha igaz – a délvidéken, Versecen született, postáskisasszony volt, sírkövén a Rajkovics Milica név lenne olvasható, ha valaki kitapogatná a betűket. Ő néha grófi származását emlegette, mások valami háromszáz holdakat, az ellenlegendák szerint apja valójában cipész volt – szülei elégtek egy lakástűzben, őt befogadták valakik, alighanem óhitű szerbek, tőlük a neve is. Már csak én járok a sírjához, évente kétszer-háromszor. Igen, a másik kitüntetett helyünk az Új Köztemető. Többszöri exhumálások után majdnem mindenki itt nyugszik. Munkáskolónia és temető.

És a totális otthontalanság. Egy csak nyomokban létező család mögött ott a teljes Magyar Királyság, majd az anyaország és az utódállamok, nyomokban a Monarchia osztrák fele is. Csupa ideiglenesség. Minden megszakadt 1918 után, ami formálódni kezdett 1914 előtt. Amikor az ország közepébe húzódó peremvidékiek éppen polgárosodni kezdtek volna.

Polgárosodni?

Lássuk csak. Térjünk vissza a Kolóniához. Az a zárt erődszerű épület ez a VIII. kerület szélén, a Tisztviselőteleppel átellenben, amely a *Csinibaba* című film idétlen díszletéül szolgált, „a maga idejében” egy élhető, a „humánerő napi újratermelésének” követelményeit messzemenően kielégítő szerkezet volt. Ebbe értve a pihenést és a szórakozást is. Élettér a szó lehető legteljesebb értelmében. Nem nyomortelep, nem a lumpenek alkalmi menhelye, nem a létfenntartás elemi igényeinek minimalizáltan eleget tevő szociális kényszerűség. Oly módon vállalt részt egy fejlődő nagyüzem munkaerő-szükségleteinek biztosításában, hogy gondosan ügyelt olyan humán szempontokra is, mint pl. a családiasság, a közművelődés és az önművelés, sőt a társadalmi előmenetel. Ha a XX. század hasonló budapesti intézményeire vetünk pillantást, elmondhatjuk, hogy ennek a Kolóniának (amely egy régi képeslapon bornírt szóhasználat mint „munkásgyarmat” szerepel), ha nem is éri el a „Wekerle”, a „MÁV-telepek” tisztí épületeinek vagy a későbbi kertes „ONCSA-házaknak” a minőségét, semmi köze az olyasféle borzalmakhoz, mint a „Dzsumbuj”, a Pongrác telep, a „Bihari út”, a Mária Valéria, az Augusztia vagy a „Jeruzsálem”. Itt nem volt megalázó lakni, sőt. Dinasztiák nőttek fel, gyarapodtak lélekszámban és szociális igényességben. Amíg a Mávag, majd a Ganz-Mávag volt a „bérlokkijelölő”. 1909-ben épült ez a precízen megtervezett „kisváros”; 628 egy-, 10 két- és 10 háromszobás lakásból állt. Minden emeletre hat lakás ajtaja nyílik. Sok a rokon család. Mellette iskola és óvoda, katolikus és evangélikus templom (az előbbi nyomta-

lanul eltűntették a „komonisták”, az utóbbinak álldogál még romos tornya), volt itt víztorony, művelődési ház, mozi- és színházterem, sportolási lehetőség a boksztól, a kugliig és a kosárlabdáig, óriási mosókonyha (az ostrom idején meg 56-ban ide húzódtak az emberek, a legteljesebb harmóniában cserélték az élelmiszert és a híreket; emlékszem anyám házilag – sparherben – sütött kenyérének édeskés ízére, és előttem van, amint a vidékről jött teherautókról szívlakpattal tolják le a parasztok az ajándék krumplit, másnapra éjjel remeg minden, ahogy a csörömpölő orosz T 34-esek százai nyomulnak a város szíve felé, én kilótt géppuskalövedékek hüvelyével játszom a szülői tiltás ellenére), a mosókonyhában szárító és mángorlók, közösségi fürdő, mentőállomás, húsbolt, külön vilamos hurokvágány, könyvtár, Petőfi szobor... És ott a Népliget, vursli és motorverseny, kertvendéglő és futballpálya. Meg – a gyár által támogatva – a hétvégi telkek, Törökbálinttól Szilasligetig. Ma már úgy látom, akkor csak éreztem, hogy ez a „kolóniai” létkelet és létmód egy egészen újfajta közösségi forma kialakulására adott lehetőséget – egy szabadelvű, magabízó, altruista elveit jól-rosszul követő század terméke. Ma már groteszk mementója. Falu volt a városban. Szoros emberi-rokonsági kapcsolatokkal, családias rítusokkal, de mindazoknak a civilizációs lehetőségeknek a számontartásával, ami a nagyvárosi élet sajátja. Egy-két fertályóránnyira volt villamossal a Belváros (Babits Mihály meg is verselte – Babits abban a közeli gimnáziumban volt tanár, ahol apám majd érettségizni fog), a Keleti pályaudvar, a Fradi- meg az MTK-pálya. És: az újságolvasástól az egészségügyi ellátáson át a moziba és a vendéglőbe járásig – „volt itt minden”. Apámtól egyetlen levelem maradt meg – én egy hansági építőtáborból készültem haza a gimnázium első osztálya után, ők egy baráti családnál nyaraltak a Balatonon, utánuk kellett indulnom. Precízen leírta, hogy melyik vonattal menjek, melyik vágányról, és milyen jegyet váltsak. De hozzátette azt is, hogy „ha szombaton kora délután hazaérkeznél, nézz le a Tóni bácsihoz, én már megbeszéltem vele, hogy megnyírja a hajadat”. Igen, egy kolléga a gyárból, a lépcsőház borbélyja. Ülnek szombaton a férfiember a konyhában, nyakukban törülköző, és Tóni bácsi csattogó ollójával járja végig őket...

Nem felejtve el – s erről a mi családunk északi ágai is tanúskodnak –, hogy olyan peremvidékekről jöttek ide gyári munkásnak, ahol egyfelől a legkisebb volt a népszaporulat, másfelől a magyar elem kisebbségben volt. Itt magyarosodtak, itt magyarosodtunk meg. És nem felejtethetjük el a gyárat magát, mint egy igen gyorsan természetes és hierarchizált közösségé váló – eredendően spontán – emberi társulást. Zúg az Acélhang dalárda, alapítási éve 1873, természetesen Stahlton névvel. Munkások – falusi és kispolgári életforma. Régen kallódó képekre vélek emlékezni: nagy-nagybácsik (kohászok vagy szerszámlakatosok) esküvői tablói a Rezső téri templom lépcsőin: fehér csokornyakkendő, vakító plasztron, minden hölgyön kalap. A vasárnap délutáni családi látogatások – kávé és otthoni sütemény – lekváros bukta, női szeszély, piték, fánk. Temetői séták. Családunk legelhíresebb tagja, Borbándi Gyula, aki anyámmal éppen egyidős, noha dédanyám húgának, Anna néninek (és egy szocdem lánckovácsnak) a fia, sokat mesélt erről az emberi világról. Ha van első generációs értelmiségi, hát ő aztán valóban az – hogy milyen tudományos és közéleti életművel a háta mögött (s mindez magyar-ként a sok évtizedes hazátlanságban...), arról aligha kell beszélni. Persze az ő sorsa is első világháború utáni magyar történelmi képlet. Mert ez az emberi közeg az első nagy világégés után, amíg tovább gazdagodott, bomlott is. Hősi halottak, megcsonkult családok, megszakadt szálak a szülőföldhöz, egye kopottabb muttersprache.

Ide, ebbe a családias térbe kerül be apám valamikor a harmincas években. Anyám volt a mágnes, aki polgárit végző nagyon szép lány volt. Elegáns, finom, úri hölgy, el-
képesztő kalapokkal. A magyar polgárságról írt kis könyvem borítóján az ő fényképe
látható: fiatal dáma, talán egy baronessz, aki várja a dinnerhez szólító komornyik ud-
varias köhintését... Kolónia. Hogy apám honnan jött ide? Tudjuk is, meg nem is. Apja
nem volt, ugye, egy szegény kishivatalnok anyja nevelte. Kitűnő sakkozó, éltornász, itt
érettségizik a Széchenyi Gimnáziumban (a „Fasort” valamiért, alighanem anyagi okok-
ból nem bírta végigjárni), a jupon elvégez négy évfolyamot, dolgoznia kell, azután jön
a behívó. Ha tetszik – deklasszálódó sors. Apja neve előtt ott a dr. Neki nem. Erről soha
nem beszélt, nem tudni mit gondolt az elmulasztott karrierjéről, és mint vélekedett
arról a hivatalnoki pályáivról, amit bejárt. Pénzügyes szakember volt, mindennemű –
„manifeszt” – líraiság nélkül, és ezért olyan megrendítő a számomra az bámulatos
kalligráfiával teleírt füzet, amely a harmincas évekből maradt meg. Legkedveltebb ver-
seit szedte benne össze: Poe Edgartól *A holló*, Petőfitől *Az őrült*, Wordsworth hajdan oly
népszerű, édesbús remeke, a *Heten vagyunk*, Gyulai balladája, a *Pókainé*... Kamaszként
valahogy a kezembe került ez az irka, s a kedvencem Villon – Faludytól átköltött – *Ha-
láltánca* lett, főleg az a strófa, amely így kezdődik: „Repedt tükrénél ült a céda...” Ami-
kor a nyolcvanas években valami aláírásgyűjtés folyt az emigrációban a mester Nobel
díja érdekében, s valahogy engem is megtaláltak, habozás nélkül támogattam az ügyet.
Mára már kissé óvatosabb volnék.

Ha igazán soha nem ismertük meg, apánk megmaradt nekünk, nem úgy, mint
legendák közé távolodott apja neki. És mindhárom gyermeke diplomás lett. Mind a hat
unokája szintén – ők már éppen olyan otthonosan mozognak, tanulnak és dolgoznak
a világ bármely pontján, mint idehaza. És mindhárom gyermeke órá gondol azonnal,
amikor olyan polgári elvekről esik szó a nagycsaládi együttléteken, mint kötelesség-
teljesítés, a kiállítás, a szorgalom, az összetartozás, a becsület.

Én ehhez hozzászem a hallgatást is. Ez azonban korkövetelmény volt. A hallga-
tás az ő apja esetében a nemlét csöndjét jelenti, ő a mi számunkra a kötelező titoktartást,
ami a második természetévé vált. És nemcsak ő hallgatott, hanem mindenki a család-
ban. Nagyanyám a kommünről, Artúr nagyapám a negyvenes-ötvenes évekről. Apám
ugyanerről meg a frontról, a hadifogságról, anyám sok minden más mellett a „disszi-
dens” nagybácsiról, Borbándi Gyuláról. Kis Gyuláról, ahogy otthon hívták. A *Szabad
Nép*ben és a *Népszabadság*ban fasisztának mondták, noha a „felszabadulás” utáni „de-
mokráciában” az igazolásoknál még jogászként működött. Minő magyar abszurd – az
értelmiségi „munkáskáder” (persze: parasztpárti) menekülni kényszerül a proletárha-
talomból. Svájc, Németország, Szabad Európa, München Oberföhringer Str. Az ameri-
kai fogságból hazatért katonatiszt apámat is ő igazolta. Mit tudott róla, mit nem? Való-
színűleg nem tudta, hogy védenca Károly fiának keresztapját pontosan úgy hívják, mint
a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségének parancsnokát. S azt sem, hogy védenca arra-
felé és akkortájt – Attersee-Salzburg, 1945 tavasza – menekült amerikai fogságba a szov-
jetek elől, ahol, s amikor ama bizonyos parancsnok katonái letették a fegyvert. Ezt
a többezres oroszellenes gerillacsapatot – amely aggályosan és elemi létérdekből kerülte
a nyilvánosságot – mintha most kezdené valamelyest megismerni a hadtörténet. Sokat
várok a Veritas alapítványtól és különösen annak vezetőjétől, Szakály Sándor barátom-
tól. Hogy „fosztogató szervezet” lett volna, mint a minap jellemzi egy agglib uszító, az
biztos, hogy nem igaz; az alapkérdés nyilván az, hogy – alaposabban megismerve tevé-

kenységüket – mit vélünk meghatározónak: azt, amit az országért igyekeztek megtenni vagy azt, hogy miféle egyenruhába kényszerültek bújni. Élő tanuk ma már nemigen lehetnek. Nem tudom hányukat végezték ki. Apám is hallgatott. De az ő személyisége garancia a számomra: egyfelől arra, hogy megalkuvás nélkül és reményt veszítve is harcolt az oroszok ellen, másfelől arra, hogy semmiféle „népellenes” bűnt nem követthetett el. Egyik – a Rákosi-időkben évente kötelezően újraírt – önéletrajzából kiderül, hogy „végigcsinálta” a Don-kanyart és a visszavonulást. Három elejtett megjegyzésére emlékszem. Az egyik: évtizedek múlva is kikérte magának Jány Gusztáv hírhedt napi-parancsát, mely szerint a magyar hadsereg elveszítette a becsületét, a másik: a „fegyverbarát” németek galádságai az orosz tőlben a magyar katonákkal szemben, a harmadik meg az volt, hogy miként védtek a fegyvertelen munkaszolgálatosokat a fegyverrel harcoló magyar katonák. Mint bajtársaikat.

Apám és az Új Látóhatár legendás szerkesztője. Íme, két szál a családtörténetben, amely megszakadt, de azután így-úgy és szinte észrevétlenül kezdünk újra tudni egymásról. Gyulával a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától leveleztem, az ő kezdeményezésére, szüleim akkortájt fognak meghalni, keresztanyám még egyetemistaként talált rám, mint Iluska és Pista fiára. Most nézem egy megmaradt borítékon a címüket: Bajorország ez is. Szép kis tóparti falucska. Alig egy kőhajításra a Lech mezőtől, a magyar katonai kudarc történet legkorábbi mementójától.

És ha már Salzburgtól elballagtak a szavak Észak és Észak-Nyugat felé, vessünk egyetlen pillantást Délre is. Egy városkára, amely történetesen egy hegytetőn épült vár falai között áll nyolcszáz éve. Radstadt a neve – a szülővárosom. Biztos, hogy az, és nemcsak megmaradt születési-keresztelési okmányaim szerint: magam is láttam a bejegyzést a városi anyakönyvben. Mennyire szerettem volna anyámmal együtt ideutazni... Nem érte meg. 1986-ban meghalt. Én három év múlva láthattam, amint egy szürke ruhás hivatalnok felnyúl a háta mögé a polcra egy vastag iktatókönyvért, fellapozza: íme. Magyar történelem, kis magyar családtörténet, világháborús magyar évszázad... Valaki negyvennégy évesen eljut a szülőhelyére. És még szerencsésnek is mondhatja magát. Mert abban a pillanatban együtt volt a fiatal apjával, az ifjú anyjával, és tudni vélhette, hogy azok számára az a kisfiú egyszerre jelentett számukra kötelezően teljesítendő faladatot, de valami esztelen vak bizalmat is a jövőre.

Ezután – mi után? ... az első meg a második világháború és köztük meg utánuk a család tagjainak létterei... Alkalmi és szükséglakások, albérletek, sőt hadifogság és még börtön is. Budafok, Svábhegy, Szentendre, evangélikus szeretetház, Rákospalota, Podmaniczky utca, Háros sziget, postás nyugdíjas otthon. Effélék. Tárgyaid nincsenek, mert el-eltűntek az utak, a költözések, a bombázások, a menekülések, a hatósági eljárások során. Apai nagyanyámról azt tudom, hogy az első világháború után a Mária Valérián nevelte egyetlen élve maradt gyereket, apámat. Sejthető, hogy miféle körülmények között. Postáskisasszonyként többnyire telefonkezelőként dolgozott. (Egy darab ideig ez volt a munkája anyám anyjának is a Hunnia Filmgyárban – bele-belehallgatott Karádi Katalin beszélgetéseibe. „Nagyon komoly nő volt, kisfiam...”) Máig hallani vélem gúnyos gyermek-kuncogásunkat, amikor „Milica” arról mesélt, hogy Szilágyosomlyón a hegyoldalban hogyan vonítottak télen a farkasok. Aztán itt egy véletlenül megmaradt képeslap, amelyet a fiának írt erről a helyről gyöngybetűkkel jelölve a tájkép legfontosabb pontjait, köztük a Magura hegyét. És megmaradt egy nemzeti színű karszalagja is: „Dunaszerdahely ismét magyar!” Nagyanyám alighanem görögkeleti vallású, „óhi-

tű”, volt eredetileg, mégis jó magyar irredenta. Mintha köze lett volna az első világháború utáni évek, valamint az újabb országgyarapítások idején városa nagy – sváb – szülöttjének, Herczeg Ferencnek a honvéd mozgalomához. („Bácska, Bánát akarja, vissza legyen csatolva...” – hallgatom a Szkíta boltban vásárolt lemezről.) Utolsó lakhelye a hatvanas évek végén az Andrássy – akkor Népköztársaság – útján volt: afféle társalkodónőként került az 1945-ben bombatámadásban elhunyt, világhírű turkológus, Kunos Ignác özvegyéhez. Talány ez a kapcsolat is. (Kunos – egyébként – jelentős tatár anyagot gyűjtött az első világháború magyar fogolytáborába került katonáktól.) Talányos nagyanyámnak az a korábbi szentendrei albérlete is, amelyet bizonyos Barkóczy Ilonánál töltött – akitől pár Mereskovszkij-kötet maradt „ránk”. Mereskovszkij és a szentendrei földműves, Hamvas Béla nagyon közel áll egymáshoz – legalábbis bennem. Egy Barkóczyt – bizonyos Andrásné – ott találok a helység 2008-as önkormányzati választó névjegyzékében. Persze ez mind mellékszál, filológusi kényszermozgások tünete. Hamvas-mániám is, vajon?

Apai nagyanyám nászasszonyának, anyám anyjának volt egyedül önálló lakása az – ismert, tehát valós – nagyszülők között. Egy szoba konyha egy igazi hosszú-hosszú proliházban az Ernő utcában. Akkortájt itt még működtek a fuvaros lovak istállói. A házat régen lebontották: a József Attila lakótelepen kapott kis tanácsi garzont. Ott, a Mária Valéria hűlt helyén. Eltűntek bútorai, konyhai dolgai. Egy cseresznye magozójára emlékszem, meg egy süvegcsukor törőre meg Meyrink *Golem* című könyvére. Meg két festett rézkarcra. „Igazi Prihoda”, súgja a gyermeki emlékezet. Férje elvált tőle, vagy ő a férjétől, mindenesetre Artúr nagyapám – akinek édesanyját, hallok anyám melázó hangját, egy gömbvillám ölte meg vasalás közben valahol a Vág felső folyásánál – újra nősült, a későbbi nemzetvezető titkárnőjének hűgát vette el, ha igaz. A háború végzetével sikerült hazahoznia nyugatról pár németek által rekvirált mozdonyt, de ez csak annyiban jelentett számára megmentést, hogy kibírható időtartamra csukták be. Ő volt az első halott, akit láttam. Utolsó lakhelye feleségével egy kis szoba volt annak a széchenyi-hegyi régi panzióknak a szuterénjében, ahonnan a kezdeti tv-adásokat sugározták. „Egysejtű lakrész”, mondaná finomkodva az építész szakma – ilyenben élt lánya férjével és két gyerekével Magyarországra visszatérve a negyvenes-ötvenes években. A fűtőanyag kukoricacsutka, a szülők a fotelok fedezékében fürdenek. Este apámmal a sarokra járok vízért. Ő az imént jött haza, kezében kis papírbörönd, benne polcok: könyvelni járt titokban, s abban hozta haza „természetben”, amit kapott érte. Anyám fél éjjeleken át görnyedt a kis üveg pohár fölé: vakoskodva szedte a szomszédasszonyok harisnyáinak leszaladt szemeit. Mostanában vágatta ki egy galád pap azokat a jegyvéteket, amelyek mellett baktattam iskolából menet és jövet, át a poros Rákosi(i) úton.

Megtört pályák, széthulló családok, sehol az anyagi vagy a szellemi „felhalmozás” jelei, vagy ha mégis, egy újabb történelmi csapás lenullázza azokat. Dédapám kevéssel a „felszabadulás” és öt nappal az én születésem után hal éhen a Kolóniában, megvakulva, talán csak a falióra halk ütései hallva minden félórán. Családtagjainak hollétéről mit sem tudhatott.

Úgy éltem le az életemet, annak tudatában, hogy nincs semmi és senki a családnevem mögött. Legfeljebb Blau Elek, aki ősapaként cseppet sem irreálisabb, mint Aurél dr. S mióta ez a némaság? 1918 óta. Borzasztó belegondolni a lehetőségbe: apám apja, ha román származék volt, vajon melyik oldalra állt, miután a románok elárulták a központi hatalmakat. Vagy ha – még tébolyultabb ötlet – 1919-ben Pesten csatlakozott mint

„vér a vérükből” a fővárost megszálló románokhoz. De hát persze léteznek jóval békeesebb lehetőségek is. Mondjuk, „hazatért” és kisebbségi jogvédőként küzdött a „magyar ügyért”.

Akkor sem tudok mit kezdeni a nevemmel. Tudom persze, hogy – valószínűleg – görög eredetű, s hogy igen „férfias” jelentése van. (Etimológiailag még az is valószínűsíthető, hogy az Elek keresztnévhez is köze lehet.) És még mindig meghökkenek, ha azt hallom, hogy keresztnévként miféle celebek hívatják így magukat. De családnévként? Olykor megkérdezik ismerőseim, hogy ez vagy az az Alexa rokonom-e – hát nem. Egyetlen rokonom sincs ezen a néven. De ennek ellenére vagy tán éppen ezért, a név kamasz korom óta nem hagy nyugton. Jó pár kis cetlim van. Effélék: „Buya Alexa, fia János” (Kővár vidéki nemesek és puskások összeírása, 1669), „Ah, le kell vernem ezt a kiállhatatlan Alexát...” (Tolnai Lajos: *A polgármester úr*, 1885.). Egy régi kedves (utóbb sajnos besúgónak bizonyult) barátom Madách-kutatás közben bukkant két felsőmagyarországi adatra az 1840-es évekből, mindketten, Pál és József, evangélikus tanítók voltak. Az előbbi kapcsolatban állhatott Beniczky Herminnel, a mai – mondjuk így – „közéleti értelmiségiek” össze-összehívó Hermina Szalon névadójával. Utóbbi Acsán szolgált, abban a faluban, amelynek kastélyában a legemlékezetesebb szilvesztereket és egyéb összejöveteleket tartottuk a nyolcvanas évek elején, mint a *Mozgó Világ* szerkesztői és beltagjai. Konzultáltam az egyetemi nyelvészeti könyvtár vezetőjével, Mikesy Sándorral, a jeles névtani szakemberrel, aki apám osztálytársa volt, de akkor még „vitéz” Mikesyként. Elég súlyos egzisztenciális következményei voltak számára és a családja számára, hogy az első világháborús helytállásáért apja vitézi címet kapott a kormányzótól. Mindközönségesen fasisztának bélyegezték. Átnéztem számos tisztii névtárat, helytörténetet és lakcímnnyilvántartót, sőt kutakodtam az Országos Széchényi Könyvtár parte-cédula gyűjteményében is. Bukkantak elő nevek itt-ott, de meggyőző egyik se volt. Mit kezdhetnék pl. Alexa Aurélné, Maglódi út 12. alatti lakossal, aki 1957-ben halt meg?

Döbbenetes fejleményt hozott – ha eredményt nem is – az utolsó előtti önkormányzati választás. Ugyanis megkeresett az Erdélyi Örmény Gyökerek „magyarörmény” szervezet mint olyasvalakit, aki a neve alapján alighanem örmény származék, s mit tesz Isten, meg is választottak képviselőnek egy budapesti kerületben. Ez a kedves „maffia” azután ellátott Alexákkal. Mert valóban jelentős örmény familia lehetett ez hajdanában. Aján Tamás (MOB) derűsen érdeklődött, tudom-e hogy családi kriptáink szomszédosak a szamosújvári temetőben, örömmel értesültem, hogy bizonyos Alexa Ferenc Rómából hazahívott mérnök tervezte meg 1700-ban magát Szamosújvár városát, hogy volt a húszas években egy Alexa Miklós nevű takarékpénztári tisztviselő, de akadt Tódor, Irén, Derder, Anna, Bogdán nevű „rokon” is. Kedves jó barátom, Lászlóffy Ali soha nem mulasztotta el – a maga ironikus modorában – a „közös vérség” emlegetését, Budapesten élő húga egész kis családfával ajándékozott meg, amely a Lászlóffy-nemzetség eleit számlálta elő 1665-től, és ezt a genealógiát nem más állította rendbe 1943-ban, mint Alexa Ferenc szamosújvári plébános, szentszéki tanácsos. Egy gödöllői örmény kiadványból azt is megtudtam, hogy „nevünk” valószínűleg nem annyira a görög Alexisből fejlődik, mint inkább az örmény Alikszanból. Mindez persze szellemi kaland – Felső-Magyarország és Erdély, evangélikusok és örmény katolikusok... –, semmi közük ahhoz a csöndhöz, amely apám apjának és apámnak a nevét kiiktatta a családias időszámításból, és persze az enyémet is. Az első világháború óta.

És hogy miért fontos ez? Éppen ideje feltenni a kérdést és válaszolni rá.

Az önazonosság miatt.

Mert az (is) vagyok, aki az ősök örökségét hordozza, akarva-akaratlanul, tudva-nem tudva. És ez apámra még fokozottabban érvényes lehetett. Apámra, akinek sorsát meghatározta az, hogy az I. világháború végkifejlete idején született. Mit kapott korábról, miféle vérségi és táji üzeneteket. Ahogy korosodva mind több vonást, gesztust látok magamban újraéledni apámból, s vélem ezeket felfedezni a fiamban is, medítálok: vajon apám azon a halálunkig tartó önismereti felfedező úton, hol és hányszor torpant meg – ebben vagy abban a szóban, mozdulatban vajon az idő üzen és olyan helyek, ahol soha nem járt, de köze van hozzájuk? Bocsánat, de nem állom meg, hogy Aranyt ne idézzem, aki talán a legtöbbet tudta a magyar irodalomban a „megcsonkult családról”: „...dőbbenve ismerek fel rajzomon / Egy-egy vonást, mit szellemujja von.” Ennek a felismerésnek a megnyugtató érzete..., ez hiányzik, ha a névtelen vagy az elnémult elődökre gondolunk. Fiamat soha nem terheltem „trianoni” történetekkel, de emlékszem, kis elemistaként ujjacskájaival kísért a falra erősített térképen (apai nagyanyám hagyatékából!) a szavakat: Ko-lozs-vár... Ez magyar város?... Akkor miért van átírva rajta, hogy Ro-má-nia? Honnan jön az én – bocsánat – „proli” balosságom? Honnan a kálvinista nosztalgiám? Honnan az, hogy a kedvemre való a szabadelvűség? A zsigeri utálat a nemzetrombolókkal szemben? Honnan a múlt idők és helyek iránti megszállottságom? Kolónia? Apám? Apám apja?

Tudom persze, hogy az én történetem csak egyetlen családi történet foszladozó szálaiból szövődik. Voltak szerencsésebbek vagy olyanok, akiket másfajta áldozatokként jelölt ki a sorsuk. De az biztos, hogy a közvetlen – családias – múlttól való megfosztás alig felmérhető mentális torzulásokkal jár. Örök hiányérzettel, tudatosult szegénységgel (a szónak szinte minden jelentésében), a kompenzáció olykor bizony túl erőszakos késztetésével.

Gyerekkorom, ha ez alig-alig tudatosult bennem, az I. világháború „jegyében állt”. Az ötvenes években majd’ minden meglett férfiember harcolt a világháborúban, ha mesélt róla, ha nem. Világháborús rokkant volt közelünkben a trafikos, félkezű első háborús sebesült volt a Golgota téren a csósz. Az iskolai térképek zömét még nem volt érkezés lecserélni, azok bizony a történelmi határok között ábrázolták a Magyarország nevű teret. A Doberdós viccet mindenki ismerte. És majd mindenhol akadt egy fürdőhelyi pohár a három nagy vezér, a király, a császár és a szultán arcképével, meg egy réz srappelhüvely, amit a „öregapád” a lövészárokban kalapálgatott mintás virágtartóvá. És ezek a gyermeki életet át- meg átszövő apróságok valahogy őrizték a múltat, amit nem lehet nem polgárinak nevezni. Főleg azért, mert mindenkiben, a gyerekekben is, ott lüktetett egy újabb elveszített háború tegnapi emléke, és fojtogatott mindenkit, a gyerekeket is, egy bornírtan embertelen rezsim, amely minden eszközzel irtotta a múltat.

És annak ellenére, hogy az I. világháború emlékei között nőttünk föl, ez a nagy háború „valahogy” mégsem lett szerves része a magyar történelmi tudatnak. Bár a Horthy-korszak ápolta a háború hőseinek emlékét, az, ami a háború végén történt, Károlyiék folyamatos nemzetárulása, majd a Kommün, de mindenek fölött, Trianon, lényegében elfedi, sőt fölülírja azt, ami a frontokon és a hátszágban történt az 1914-et követő négy esztendőben. Nem adatott olyan háborút követő békekorszak, amikor a nemzet végig-gondolhatta volna nyilvánosan azt, hogy miféle katasztrófából kell kilábalnia. És ugyanez történt 1945 után is meg a nagyon is hasonló 1956-ot követően. Ma már meg

kellene tanulni az olyan szavakat, hogy... Limanova, Przemysl, Isonzo, Tarnopol, Cattaro, Belgrád bevétele. Meg kellene tanulni a hősök nevét, és meg kellene ismerni azokat a borzalmakat is, amelyek Gyóni Gézából kirobbantották a *Csak egy éjszakára* alvadt vértől csatáros szavait. Az első világháborúról magyar író nem írt regényt. És nemcsak azért, mert a magyar író elérte, hogy mentesüljön a frontszolgálat alól, hanem, megint csak Trianon miatt. A zsigeri „élmény” az volt, hogy egy ország megszűnt, és nem az, hogy bakák százezrei hullanak el ismeretlen nevű várak ostrománál, kimondhatatlan nevű hegyek között. A bakák árvái nem írhattak regényt. A magyar katonasírok idegenben vannak, ahova az utóbbi félszázadban nem tehetted a lábad. És tanuljuk – ezt értjük kijelentő és felszólító módban egyszerre! – a katonadalokat: „Mikor mentem Galicia felé...”, „Megállj, megállj, kutya Szerbia...”, „Fiumei kikötőben áll egy hadihajó...”, „Kimegyek a doberdói harctérre...” Úgy gondolom, hogy aki nem „tudja” az I. világháborút, az érdemben nem nyilatkozhat semmiről sem, ami utána következik – napjainkig.

Mert ez a Nagy Háború egyszerre szakítja meg a magyar történelmet, és erősíti fel azokat a nemzeti kódokat, amelyeket történelmünk korábbi századai megfogalmaztak. Megszakítja a Nagy Történelmi Elbeszélést, érvényteleníti a történelmi morált és a célirányos fejlődés eszméjét, de ugyanakkor vastag, fekete vonalakkal újrarájzolja a magyar nemzeti karakter alapképleteit. Mert mi is a magyar? Bűnbak és bujdosó. Idegen és oly sokszor önazonosságát veszítő. Hazátlan – és túlélő. Az I. világháborúban vált véglegessé a Hely és a nemzeti Lélek szétválása.

És hadd térjek vissza egy-két zárómondatmal magamhoz, azaz a virtuális dr. Alexa Aurél és a képzeletbeli Alexa Blau Elek unokájához.

Az I. világháború túlélőjéhez.

Hatvannyolc évet leéltem azok között a koordináták között, amelyeknek geometriáját a Nagy Háború határozza meg. Nem adom föl az elveszett idő utáni nyomozást, noha ezt a hatvannyolc évet még az esetleges „eredmények” se írhatják fölül. Vannak nagyon távoli rokonok (hátha...), családtörténeti „adatbázisok” (talán...), felkereshető helyiségek (esetleg...), irdatlan mennyiségű átnézendő papíroshalmaim... És amíg ezekkel a zárómondatokkal kínlódom, hallom, ahogy motoz a feleségem a másik szobában. Én kértem meg rá, hogy szedje elő, hadd nézzek beléjük anyai öregapja első világháborús leveleibe. 372 darab maradt fenn az olasz frontról, Prágából, a Beszkidekből. A 68-as jászún ezred katonája volt. Ő volt a család kun ágának a képviselője, parasztból lett értelmiségi. Fiatal férjként feleségem szüleinek – pontosabban – feleségem nagypapjának a házában lakva, szobácskánk felé naponta mentem át a nagy ebédlőn. Az egyik falat szinte teljesen befedte egy sötét tónusú festmény: Karácsony a fronton. Zajti Ferenc műve. Azé a Zajtié, aki a környéken lakott, aki magában hordozta évezredek történelmi üzenetét – de nem harcolt a világháborúban. Barátja, a magát a frontleveleiben is továbbörökítő öregapa „mesélte” el neki a távoli harcokat, azokat a helyeket, amik ekkor válnak le óhatatlanul és végérvényesen a nemzetestről. Amely helyek ma is keresik a „helyüket” a nemzeti mitológiában. Szívet melengető erre a kis anekdotára gondolni nekem is, aki ebbe a családba máshonnan érkezett.

De hát persze volt egy másik ág is, a német, Nagyborzsönyből, az akkori Hont vármegyéből. Apósom Selmezbányán kezdte a gimnáziumot, és Grazban fejezte be az egyetemét. Ugyanolyan frontfényképek maradtak utána immár a II. világháborúból, mint az én apámtól. A családja ugyanolyan rendszeridegen és üldözött volt, mint az

enyém. De nekik legalább volt szülőhelyük, és van családi kriptájuk. Apósom ott nyugszik, ahol megszületett, szüleivel és testvéreivel egymás mellett.

A történelem nemcsak elvesz és megszakít, hanem ajándékozik is, meg összeköt.

A fiam a keresztnévét apósom testvérétől kapta. A leányom kisleánya onnan származik, ahol valaha egy-két ükapja harcolt. Fiamat várom most, aki valami számítógépes szoftverről hoz hírt, amellyel családokat lehet összeállítani. Racionális pénzügyi ember, mint apai nagyapja volt, aki akkor halt meg, amikor ő kiskamaszként a továbbtanuláson gondolkodott. Mind többször jut eszembe, ahogy mennek az évek, hogy ő éppen olyan keveset – vagy ki tudja – tud az apjáról, mint az apja az ő nagyszüleitől. Pedig mesélhetnék például 1956-ról, meg a rendszerváltozásról, meg Antall Józsefről és Horn Gyuláról meg Orbán Viktorról, meg Weöres Sándorról... Mintha azt morogta volna a minap, hogy síelésből jövet benéztek családotól Radstadtbba. A családprogramról dűnnyög most, tagoltan se érteném, de azt igen, hogy a hét végére szedjek össze minden adatot, amit elérek. Ő közben a feleségét fogja mozgósítani, akinek a leánykori neve alighanem török eredetű, és...

Zala György: Emlékmű a háború áldozatainak (Budapest, Újpest, Tanoda tér, 1931)